

## דברים מתורת רבינו ה'דרכי שמואל' זצוק"ל בתוספת מקורות והרחבת היריעה על פי משנתו המאירה

### עננו פחד יצחק (א<sup>1</sup>)

**'יצחק אבינו' – הנהגת העולם כפי שעלה במחשבה במידת הדין**

[א] ההנהגה של אברהם אבינו עמוד החסד נתפרשה בתורה בארוכה עם כל הפרטים, וכך גם ההנהגה של יעקב אבינו עמוד האמת נתפרשה בפירוט עם כל הרפתקי דעו עליו, ואילו הנהגת יצחק אבינו נכתבה בקיצור גדול, ועוד בחיי חיותו כבר מדובר בתורה אודות חיי יעקב, ושוב לא נזכר יצחק עד מכירת יוסף, וגם שם גם ברמז 'יבך אותו אביו', ופירש"י: יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב.

וטעמו של דבר יתבאר בהקדם מה שאמרו חז"ל (מובא ברש"י פרשת בראשית א, א): בראשית ברא אלהים – ולא אמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

וכיוצא בזה איתא בזוה"ק פרשת שמיני (לח, א): ד"א כי מעולם המה דכד ברא קודשא בריך הוא עלמא נטיל יצחק וברא ביה עלמא, המא דלא יכיל למיקם בלחודוי, נטל אברהם וקיים ביה עלמא הדא הוא דכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם אל תקרי בהבראם אלא באברהם, המא דבעיין קיומא יתיר נטל ליעקב ושתף ליה ביצחק וקיים עלמא הדא הוא דכתיב ביום עשות יי' אלהים ארץ ושמים ועל דא באברהם ויעקב אתקיים עלמא ובגין כך כי מעולם המה.

והיינו כי יצחק אבינו מדתו גבורה ודין, ובדרך זו לבדה בלי שיתוף של מידת הרחמים אין העולם מתקיים, ואולם אריכות דברי התורה במעשי האבות הרי היא משום שזה דרך לבנים, וכמו שכתב הרמב"ן פר' לך לך (יב, ו): אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב, והוא ענין גדול, הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים, ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו.

---

<sup>1</sup> בענין הנהגת 'פחד יצחק' ישנו עוד אריכות דברים בנוגע להנהגת מידת הדין לעתיד לבוא, שזו תהיה ההנהגה, וכמו שמוכח בפירוש רבינו אברהם בן הגר"א (ברכת יוצר): ושמעתי ממורי אבא הגאון זצלה"ה שלעתיד לבוא יהיה הלכה כבית שמאי שהן מגבורות, כי בגבורות ישע ימינו.

והיינו משום שלעתיד לבוא שיתוקן העולם תהיה ההנהגה בדין כמאמר הכתוב בישעיה (ל, כ): ונתן לכם ד' לחם צר ומים לחץ ולא יכנף עוד מוריד, וזו היתה כוונת יצחק אבינו ברצונו לתת לעשו את הברכות, ובתוך כך יתבאר מיתוק מידת הדין של יצחק ברכבה שמדתה חסד, ולקחת הברכות על ידי יעקב בזכותה, ומפני עומקם של דברים קצרה יריעה זו, ועוד חזון אי"ה.

ומעתה מבואר היטב שהתורה לא האריכה בסיפור עניניו ומאורעותיו של יצחק אבינו, כיון שכמעט אין בהם סימן לבנים, כי אין העולם מתקיים במידת הדין.

### הקיום וההצלה בזכות יצחק ומידת הדין המדוקדק

[ב] מאידך גיסא מצינו שדווקא בזכותו של יצחק אבינו ישנו קיום לעולם וניצלו ישראל מכליה, שכך איתא בגמ' שבת (פט, ב): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך. לעתיד לבא יאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם בניך חטאו לי. אמר לפניו רבונו של עולם ימחו על קדושת שמך. אמר אימר ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים, אפשר דבעי רחמי עליהו. אמר ליה בניך חטאו. אמר לפניו רבונו של עולם, ימחו על קדושת שמך. אמר לא בסבי טעמא, ולא בדרדקי עצה. אמר לו ליצחק בניך חטאו לי. אמר לפניו רבונו של עולם, בני ולא בניך, בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע, קראת להם בני בכורי, עכשיו בני ולא בניך. ועוד, כמה חטאו, כמה שנותיו של אדם שבעים שנה... פשו להו תרתי סרי ופלגא. אם אתה סובל את כולם מוטב, ואם לאו פלגא עלי ופלגא עליך. ואם תמצא לומר כולם עלי הא קריבית נפשי קמך.

וכתב השל"ה הקדוש (פרשת וירא תורה אור ד"ה דרך שלישי), וז"ל, ורבים שואלים, הלא הסברא הוא להיפך, כי אברהם מדת החסד, ויצחק הוא מדת הדין, ויעקב כלול מחסד ודין, ואם כן איך אמר שיתגלגל הטוב האמיתי על ידי יצחק. אבל השואלים לא מחכמה שאלו, דע, כי היא הנותנת, כי ביצחק שהוא מדת הדין המדוקדק, זה גורם למעלה העתידה שנהיה בני עליון. ומתחילה צריך שתדע מה שכתבתי בפרשת בראשית בענין מתחילה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין ראה כו'. וכתבתי שם בארוכה, חס ושלום לא נתבטלה מחשבה הראשונה, כי 'לא בן אדם ויתנחם' רק נשאר לבני עליה, שלרוב מעלתם הקדוש ברוך הוא מדקדק עמם במדת הדין כחוט השערה, ואז הם בני עליון ממש. רק ראיתי בני עליה והנם מועטים (סוכה מה ב), ורוב המון עם שאין מעלתם גדולה כל כך, אצלם שיתף הקדוש ברוך הוא מדת הדין עם מדת הרחמים. ולעתיד שיחדש הקדוש ברוך הוא הבריאה להיות כאדם הראשון קודם שחטא, ואז כולם יהיו בני עליון, ואי אפשר לבוא לזה אלא אחר הדין המדוקדק. וזהו ענין הזדככות הגליות והצרות בכלל אומה ישראלית, ועוד ידקדק הקדוש ברוך הוא כחוט השערה במדת הדין המדוקדק, ואחר כך יהיה הכל קדוש וטהור ומזוכך, נמצא מדת הדין הוא בעצם רחמים גדולים. וזהו ענין 'יצחק בן אברהם' (בראשית כה, יט), כי אברהם מדת החסד ויצחק מדת הדין המדוקדק, ואדרבא יפה כה הכן מכא האב כי מדת הדין הזה גורם בעצם הרחמים, ועומד הקדוש ברוך הוא מכסא דין ויושב על כסא הרחמים<sup>3</sup>.

ועדיין לא נתבאר בדברי השל"ה גדר הדברים, היאך מידת הדין הוא 'בעצם רחמים גדולים', והיאך מידת הדין המדוקדק גורמת דווקא להצלה במקום שאין מועילים מידת החסד ומידת הדין הכלולה בחסד.

<sup>2</sup> יעויין בספר נצח ישראל למהר"ל פרק יג, ובספר מאור עינים פרשת וארא. ויעויין בחידושי חת"ס בשבת שם וז"ל, במקום אחר כתבתי הפירוש היפוך מהמובן הפשוט דאברהם ויעקב שהם חסד ורחמים ואומרים ימחו על קדושת שמך יען ידעו כי זה א"א וע"כ יקיימם למען שמו שלא ייחל. וישארו זכות אבות לבניהם לשארי צרכים, ויצחק שהוא מדת הדין חושב ומדקדק ומאבד זכויותיו לקיים את ישראל בדין.

<sup>3</sup> בדברי השל"ה בפרשת בראשית נתבאר בארוכה שרבי עקיבא היה בבחינה זו של 'עלה במחשבה' ונטל חלקו במידת הדין, יעו"ש ובספר תורת חיים ב"ק ג, ב.

## שבועות כנגד יצחק – שקרא לבאר שבעה

[ג] כתב הטור (או"ח הל' ראש חודש סי' תיז): ושמעתי מאחי הר"י טעם לדבר לפי שהמועדים נתקנו כנגד אבות פסח כנגד אברהם דכתיב לוישי ועשי עוגות, ופסח היה שבועות כנגד יצחק שתקיעת שופר של מתן תורה היה בשופר מאילו של יצחק וכו'.

ולכאורה הדבר צ"ב, שלכאורה שבועות שהגדרתו הוא 'יום מתן תורתנו' לכאורה מישך שייכא טפי ליעקב אבינו שהוא עמוד התורה.

והנה בדברי הטור מודגש ענין השייכות של חג השבועות ליצחק אבינו מחמת תקיעת השופר של מתן תורה שהיתה מאילו של יצחק, ויש להבין מהו הדגש המיוחד במתן תורה באותה תקיעת שופר מאילו של יצחק.

אולם בדברי רבינו הגר"א באדרת אליהו (פרשת בלק מהדורא תליתאה עד ב) איתא: ועוד אמרו רז"ל סימני אבות הראה לו, וכנגדו ג' רגלים, פסח נגד אברהם שאפה מצות, שבועות נגד יצחק שכתוב בו שקרא לבאר שבעה, ובשבועות כתיב שבעה שבועות תספר לך.

ויש להבין מהו הזכות המיוחדת של חפירת הבארות דמישך שייכא לחג השבועות, ומה בכך שיש כאן דמיון במספר שבעה, בין שם הבאר 'שבעה' ובין השבעה שבועות.

וביותר צ"ב, שהרי השם 'שבעה' בפשוטו הוא על שם הברית והשבועה ולא מצד המנין שבע (ראה בפר' תולדות כו, ג וברש"י), ומה ענינו של באר זה שנקרא שבעה למנין שבע של שבועות ספירת העומר.

## חפירת הבארות – ההתגברות כנגד פתימת העפר

[ד] אמנם יש להתבונן בעצם ענין הבארות שהאריכה בו התורה מבין כל סיפור תולדותיו של יצחק אבינו, וכפי שהדגיש הרמב"ן בלשונו שהובא לעיל "ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים", וראה עוד בדבריו (כו, כ): יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות, ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק, והוא ואביו עשו אותם בשוה, אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו, כי בא להודיע דבר עתיד, ויעו"ש שמביא דברי חז"ל שהבארות מרמזים על בתי מקדשות.

ברם נראה שלא רק רמז והודעה על העתיד יש כאן, שהרי אנו מזכירים את זכותו של יצחק אבינו בחפירת הבארות בכמה תחינות ותפילות, כמו בתפילת גשם ובסדר ההושענות. ונראה שיש בחפירת הבארות 'עבודה' כשלעצמה שיש בהזכרה משום זכות לדורות ומעשה אבות סימן לבנים.

בספר חפץ חיים על התורה מובא בשמו שביאר את הלימוד של חפירת הבארות: ענין הבארות אשר חפר יצחק מלמדנו, שלעולם לא ירפה האדם את ידיו מלהמשיך את העסק אשר התחיל, אל יאוש ואל כשלון. אם יצחק אבינו חפר ולא מצא מים, חפר באר אחרת עד שמצא מים, ואם רבו עליה חפר באר אחרת, וכל כך המשיך במלאכת החפירה, עד שסוף סוף חפר ומצא באר שלא רבו עליה וקרא שמה רחובות.

ונראה להרחיב את היריעה בדברי האבני נזר כפי שהובאו בספר שם משמואל (תולדות תרע"ד) "הגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה בענין חפירת הבארות עפ"י מאמר חובת הלבבות בפסוק מים עמוקים בלב איש ואיש תבונות ידלנה, שכמו מים עמוקים שאף קודם החפירה היו במציאות בבטן הארץ, אלא שגושי העפר היו מכסים עליהם, כן העצה בלב איש יש במציאות בכל אדם אלא שגשמויות החומר מכסה עליו ואין צריך אלא לגלול את

האבן מעל הלב ואז ממילא תתגלה העצה שבלבו, וזה היה ענין חפירת הבארות של יצחק, עכ"ד".

ודבריו של האבן נזר עולים בקנה אחד עם פירוש שהובא ברבינו בחיי כאן, וז"ל, ויש שפי' כי הבארות הללו רמזו לגרים שנתגיירו בימי אברהם, כי הם קלים לקבלת האמונה כמו הבארות שהם קלים לקבלת המים, ופתיחת הלב הסתום באמונה יכנה הכתוב חפירה, ולכך יאמר מצד הקנאה "סתמום פלשתים", כלומר סתמו את לבם והחזירו לסורם, וזהו: "וימלאום עפר", כי תחת שמלאם אברהם חכמה ודעת את ה' באמונת היחוד, מלאום פלשתים אמונתם הרעה, כי יכנה הכתוב האמונה הרעה או העצה הרעה לעפר, וזהו שאמרו (ב"ב טז א) עפרא לפומיה. ואח"כ נתגבר עליהם יצחק והחזירן למוטב, הוא שכתוב וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם ויקרא להן שמות כשמות וגו', כי כן דרך המתגיירים, וכענין שכתוב (ישעיה סח, טו) ולעבדיו יקרא שם אחר.

ולפי"ז נראה שאמנם היו שבע בארות שנחפרו על ידי יצחק אבינו, כי גם הבארות שנחפרו ע"י אברהם אביו וסתמום פלשתים ומלאום עפר, שב יצחק וחפרם, וביחד עם הבארות החדשים שנחפרו הוא ועבדיו עלו למנין שבע בארות, וכך מצינו בדברי החיד"א בספר פני דוד כאן: ומ"ש ויקרא אותה שבעה היינו משום דמלבד בארות שלו כתיב וישב יצחק ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ולעיל כתוב וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו וכו' ואין כל פחות משלשה כמ"ש מהראנ"ח א"כ ג' של אברהם וד' משלו הם ז' וזהו שאמר ויקרא אותה שבעה. [ועי' במאור ושמש].

הנה כי כן, 'שבע יפול צדיק וקם', כאשר בכח הגבורה של יצחק נחפרו שבע הבארות לעומק ונתגלתה האמונה הנסתרת החבויה.

ובזה נתבאר אל נכון ענין בארות יצחק, והלימוד לדורות סימן לבנים.

### מתן תורה בגבורה ובכפיה

[ה] אולם באמת יש בדברים עומק נוסף, ונקדים את אשר יעדנו לבאר השייכות של יצחק אבינו למתן תורה.

איתא בשבת (פח, א): ויתיצבו בתחתית ההר, אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם.

ולהלן שם, אמר חזקיה מאי דכתיב משמים השמעת דין (תורה. רש"י) ארץ יראה ושקטה אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה, אלא בתחילה יראה, ולבסוף שקטה. ולמה יראה כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית, ואמר להם אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו.

העולה מתוך דברי הגמ' שהתורה ניתנה במעמד הר סיני באופן של כפיה ו'גבורה', וכמו דאיתא בדברי הגר"א בביאורו לתיקון"ז (יח א): והכל בסיטרא דגבורה, שלכן וידבר אלקים את כל הדברים האלה... וכמ"ש תורה בגבורה ניתנה.

וטעמו של דבר נתפרש היטב בדברי המהר"ל בספר תפארת ישראל (פרק לב): אבל מה שכפה עליהם ההר, שלא יאמרו ישראל אנחנו קבלנו התורה מעצמנו. ואם לא היינו רוצים, לא היינו מקבלים התורה. ודבר זה לא היה מעלת התורה. כי התורה כל העולם תלוי בה.

ואם לא היתה התורה, היה העולם חוזר לתהו ובהו, ולפיכך אין ראוי שתהיה קבלת התורה בבחירת ישראל, רק שהיה הקדוש ברוך הוא מחייב ומכריח אותם לקבל התורה, שאי אפשר זולת זה, שלא יחזיר העולם לתהו ובהו. ואל יקשה, סוף סוף היה בחנם מה שכפה עליהם הר כגיגית, שהרי כבר אמרו נעשה ונשמע, דזה לא קשיא, דודאי עיקר הדבר לא היה בשביל שלא יחזרו, דלמה יחזרו, כיון שכבר אמרו נעשה ונשמע, רק שדבר זה ראוי מצד עצמו, כי איך תהיה התורה, שהיא שלמות כל המציאות, על ידי שכך בחרו ישראל לקבל התורה. ואם כן שלמות העולם היה תולה בדבר אפשרי, שהיה אפשר שיקבלו, ואפשר שלא יקבלו. ולכך כפה עליהם הר כגיגית, שאם לא היו מקבלים התורה, שם תהא קבורתכם.

ויש לומר גם כן שלכך כפה עליהם ההר כגיגית, שלא יאמרו ישראל כי יהיה חם ושלוש בטול לקבלת התורה; כי מרצונם קבלו ישראל, ואפשר להפטר מדבר כזה, שהרי לא נעשה בהכרח, רק היה אפשר לקבל, ואפשר שלא לקבל. ולכך כפה עליהם הר כגיגית, לומר שהם מוכרחים לקבל התורה. וכל דבר שהוא מוכרח ומחויב, אין כאן הסרה וביטול, אחר שהוא מוכרח. [וכן כתב בהקדמת ספר אור חדש].

והעולה מתוך הדברים שהגבורה והכפיה מבטאת את ההכרח והקיום של מציאות, שעד כמה שהדבר הוא מוכרח כך הוא קיים ובלתי ניתן לביטול, ולפיכך דווקא הקבלה מתוך כפיה היא הקבלה החזקה, ובכח קבלה זו הדביקות בין התורה לעם ישראל היא מוחלטת.

### **הכפיה לגלות את הרצון האמיתי והדביקות המוחלטת**

[ו] ויתכן לבאר עוד, שגדרה של כפיה זו, שכל רצון שהוא כנגד קבלת התורה והמחויבות אליה הינו בטל ומבוטל מול הרצון האמיתי הפנימי של 'נעשה ונשמע', והיינו שקבלת נעשה ונשמע יצרה מציאות של הכרח גמור לשמוע ולעשות את דבר ד', וזהו הרצון האמיתי הפנימי, וכל רצון שבעולם אינו עומד לנגד זה.

וזהו ביאור דברי הרמב"ם הידועים בחל' גירושין (פ"ב ה"כ): מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר... ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד גוים בין ביד ישראל, שאין אומרים אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שהייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש מאחר שהוא רוצה להיות מישראל רוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות ויצרו הוא שתקפו וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו.

רצון זה נתברר בכח הגבורה של מתן תורה, בקול השופר החולך וחזק מאוד, קול שופרו של איל העקידה, ובכחו של יצחק אבינו.

ודאיתנן להכי שבמידת הגבורה של יצחק אבינו מגיעים אל העומק הפנימי של 'רוצה אני' הגנוז בנשמות ישראל, ניתן להבין את דברי הגמ' בשבת שרק בזכותו של יצחק אבינו ניצולים ישראל מכליה, על דרך שביאר בספר שם משמואל (ראש השנה תרפ"א) בשם האבני נזר: איתא בספר קול שמחה שמרחוק ה' נראה לי הוא סוד ר"ה. נראה לפרש עפ"מ שהגדנו במאמרים הקודמים כי עומק הדין הוא לטובת ישראל, כי מחמת עומק הדין נתברר שאין בישראל חטא אלא במקרה, והעוונות יחולו על ראש האומות הגורמים בנזקין. ונסתייען מדברי הש"ס שבת (פ"ט ב) שיצחק יהי' המלמד זכות על ישראל ומצילן מעונש, לעומת שאברהם ויעקב אמרו ימחו על קדושת שמך, וכמו שהגיד כ"ק אבי אדמו"ר זצלה"ה

הטעם מפני שמדתו מדת הדין ירד ביותר לעומק הדין, ומחמת עומק הדין ראויין להצלה. ומדה זו מעוררין ישראל בשופר.

### **שבעה שבועות ושבעה בארות**

[ז] ומטעם זה 'שבועות כנגד יצחק', לא מדובר כאן בעצם קבלת דברי התורה, אלא בחלק של הכפיה והגבורה שהיו במעמד הר סיני, וזהו החלק של ה'עבודה' שבתורה, 'תעבדון את האלקים על ההר הזה'.

והנה בתורה הקדושה מוזכר יום מתן תורתנו כחג השבועות, שהוא על שם השבעה שבועות של ספירת העומר, והיינו מצד שעם ישראל ביציאת מצרים היו 'העם ההוכים בחושך ראו אור גדול', שזכו לגילויים נוראים שלא לפי מדרגתם, ואח"כ נדרשו להשיג את כל המדרגות הללו בעבודה עצמית, וזה מטרת ותכלית כל ימי הספירה עד שהגיעו ליום החמישים, ביום זה הגיעו לשיא העבדות להקב"ה, וזה מהותו וענינו של יום.

ועתה נכונים אנו להבין את דברי רבינו הגר"א "שבועות נגד יצחק שכתוב בו שקרא לבאר שבעה, ובשבועות כתיב שבעה שבועות תספר לך", והיינו שכח זה של שבעת הבארות זהו אותו כח של גבורה של שבעת השבועות שקדמו למתן תורה, וזהו השייכות של יצחק אבינו לחג השבועות.

-----